

49. ÅRGANG
1/2021

| **10** Helse-
språk

| **18** Irriterende
språkfeil

| **28** Historia
til orda

Språknytt

**Holder liv
i norsken**

side 6

Språkrådet

Siri, vis meg hvordan norsk språk kan sikres

Teknologien har på mange måter utvidet rekkevidden vår. Vi har tilgang til hele verden gjennom mobiltelefonene og datamaskinene våre. Vi kan søke etter svar på spørsmålene våre, høre på fjerne radiokanaler, ytre oss i sosiale medier og lese nyheter fra alle verdenshjørner. Vi leverer skattemeldingen på nett, bestiller legetime på SMS og betaler bussbilletten i en app.

Dessverre kan teknologien også innskrenke mulighetene våre. Mange av verdens språkbrukere opplever at språket deres blir mindre synlig i den digitale verdenen. Vi vet at mange norske skoleelever ikke får digitale læremiddel på undervisningsspråket sitt. Vi vet at firmaer som har nettsider på nynorsk, får færre treff når man søker på Google. Vi vet at det satses for lite på språkteknologi for de nasjonale minoritetsspråkene. Og vi vet at det er lettere å snakke til taleassistentene på mobilen på engelsk enn på vår egen dialekt.

Som nasjonalbiblioteker Aslak Sira Myhre sier i dette nummeret av Språknytt, er mange av de teknologiske verktøyene vi bruker, utviklet av internasjonale teknologiselskaper som i utgangspunktet ikke trenger å bry seg om norsk språkpolitikk. Den norske staten må derfor kreve at teknologiselskapene lager verktøy som sikrer språkbrukernes interesser.

Etter at koronaen kom til Norge, har digitaliseringen skutt fart. Det siste året har vi levd like mye gjennom skjermer som gjennom fysiske møter. Skal norsk være et levende språk også i framtida, er vi nødt til å ta med oss språkpolitikken inn i digitaliseringen.

→
ÅSE WETÅS
direktør i Språkrådet

INNHold 1 / 2021

- 3 Vanskelig å forstå helseinformasjon
- 5 Språkbrukeren
- 6 Intervjuet

Side 6

- 10 Helsespråket må til behandling
- 13 Bedre kjennskap til språklige retningslinjer
- 14 Det måtte bli *koronaen*
- 17 Med andre ord
- 18 Hrmf. Grr. Argh!

Side 18

- 24 Hva er en rettskrivningsnorm?
- 26 Stenge ned
- 28 Historia til orda
- 31 Nyord
- 32 Klipp
- 33 Leserspørsmål
- 36 Historia bak

Vanskelig å forstå helseinformasjon

En ny undersøkelse viser at en av tre sliter med å forstå og vurdere den helseinformasjonen de får. – Dette kan være ekstra alvorlig under pandemien, sier professor Kjell Sverre Pettersen ved Oslomet.

For første gang er helsekompetansen i den norske befolkningen kartlagt i en stor, representativ undersøkelse. Undersøkelsen viser at hele 33 prosent strever med å finne, forstå, vurdere og bruke helseinformasjon.

– Disse personene kan for eksempel ta medisiner feil, eller de klarer ikke å følge de kunnskapsbaserte helserådene. Vi kan dermed risikere å få en gruppe personer i Norge som blir stående

på utsiden og ikke klarer å forholde seg til viktig helseinfo, sier forskningsleder og professor Kjell Sverre Pettersen i en forskningsartikkel på oslomet.no.

Ekstra alvorlig under pandemien

De som synes det er vanskelig å forstå helseinformasjon, strever også med å vurdere informasjonen kritisk.

– Dette kan være ekstra alvorlig nå som det er så viktig at myndighetene når frem til innbyggerne med viktig kvalitetsinformasjon om covid-19, sier Pettersen.

– I verste fall kan mange bli «fanget opp» av andre aktører som kommer med lettfattelige og uvitenskapelige helsepåstander og løsningsforslag.

→

Hva er helsekompetanse?

Helsekompetanse beskriver et menneskes evne til å forstå, vurdere og bruke helseinformasjon for å kunne ta beslutninger om egen helse. *Helsekompetanse* er den norske termen for «health literacy».

→ Det er størst andel som skårer lavt på kunnskap om egen helse, det vil si at de mangler sentrale kunnskaper om hva som kan være gode tiltak for å oppnå god helse. Dette gjelder nesten tre av ti.

– Begrenset helsekompetanse kan påvirke helsen i et livslangt perspektiv, forklarer Pettersen. – De som har lav kompetanse, kan bli mer utsatt for sykdom.

Nesten halvparten av de spurte sier at de synes det er vanskelig å vurdere om informasjonen fra massemedia som handler om helserisiko, er til å stole på.

– Mange synes det er vanskelig å vite hva som er vitenskapelig fundert helseinformasjon, og hva som ikke er det, sier Pettersen.

Vanskelig informasjon om helsetjenester

En del strever også med å finne, forstå og bruke informasjon om helsetjenester, og hele 44 prosent synes det er vanskelig å vurdere fordeler og ulemper ved ulike behandlinger.

– Hvis du har begrenset helsekompetanse i en slik sammenheng, kan det påvirke hvordan du forholder deg til sykdom, og hva du gjør når

du får ulike symptomer, sier Pettersen.

Over halvparten av de spurte synes det er vanskelig å finne frem innenfor helsevesenet, og de strever med å finne informasjon om kvaliteten på en bestemt helsetjeneste eller hvilke rettigheter de har som pasient.

– Dette må helsetjenestene ta innover seg, siden de ønsker at brukerne skal spille en mer aktiv rolle fremover.

33 %

strever med å finne, forstå, vurdere og bruke helseinformasjon

Digital helsekompetanse

Forskerne har også undersøkt hvordan det står til med

nordmenns digitale helsekompetanse, det vil si evnen til å søke etter helseinformasjon digitalt, generelle digitale ferdigheter og hvor godt forberedt vi er på å ta i bruk digitale helsetjenester.

– Dessverre tyder resultatene våre på at nettopp grupper i befolkningen som bruker helsetjenester ofte, later til å være svakere forberedt på å ta i bruk digitale helsetjenester. Det er en utfordring når mer og mer blir digitalt, sier Pettersen.

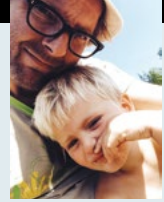
Les hele intervjuet og mer om undersøkelsen på nettsidene til Oslomet. ●

Fakta om undersøkelsen

Undersøkelsen er gjennomført av Oslomet, Helsedirektoratet og Høgskolen i Innlandet på oppdrag fra Helse- og omsorgsdepartementet. Det vil komme en tilsvarende undersøkelse som kartlegger helsekompetanse hos fem innvandrergupper (somalier, tyrkere, pakistanere, vietnamesere og polakker), samt en rapport der data om helsekompetansen i Norge skal sammenlignes med helsekompetansen i ca. 20 andre europeiske land.

Som tilsett i Språkrådet er eg alltid vaken for det finurlege ved språket. Når barn gjer språklege krumspring, er det særleg stas. Her er nokre smakebitar.

→ JOHN ERIK
BØE LINDGREN
nettredaktør

Av barn og fulle folk ...

Alle barn serverer gullkorn med jamne mellomrom. Dei som kjem frå eigne barn, er gjerne ekstra sjarmerande. Mange skriv dei ned for å hugse dei og kunne ta dei fram att, kanskje i konfirmasjonstalen? Eg tok eit steg lenger og starta ein Twitter-konto, «Pjokkegutt»:

Pjokkegutt @4Aring · 13. jul. 2020
– Sulten kommer mens du spiser, er det noe som heter.
– Ikke hos meg. Hos meg kommer metten.

Fleire spørjarar etterlyser eit ord som tilsvarar *mett*, for det ein kjenner når ein ikkje lenger er tørst. Problemet kan løysast på denne måten:

Pjokkegutt @4Aring · 5. apr. 2020
– Jeg er veldig tørst, men også det motsatte!
– Å? Hva er det motsatte?
– Jeg må tisse.

Leitinga etter det rette ordet blir ofte krona med hell:

Pjokkegutt @4Aring · 22. jan. 2020
– Hva skjer egentlig når man får bedøvelse hos tannlegen.
Er det sånn at munnen liksom «besvimer»?

Barn oppdagar mønster og samanhengar i språket:

Pjokkegutt @4Aring · 25. sep. 2019
– Perm og bok, de er vel på en måte litt i slekt?

Det kan vere vanskeleg å skilje mellom overført og bokstaveleg tyding:

Pjokkegutt @4Aring · 19. jul. 2019
– Buksa mi er våt!
– Så heng den til tørk!
– Hvor er tørk?

Når ein ikkje finn det rette ordet, får ein tenkje ut noko sjølv:

Pjokkegutt @4Aring · 19. des. 2018
– Når man er syk, har man dårlig matlyst.
Men mye tørstlyst. Og frisklyst.

Ein vaksen kan fort få passet sitt påskrive:

Pjokkegutt @4Aring · 14. aug. 2018
– Jeg skal lese etterpå.
– Når er etterpå?
– Pappa. Hvordan kan du jobbe i Språkrådet og ikke vite hva «etterpå» betyr?

Her er fleire gullkorn:

<https://twitter.com/4Aring>

Blant teknologer og telefonkataloger

Han har en langsiktig plan om å bli en gretten mann som skriver syrlige leserinnlegg i avisa. Men før den tid skal nasjonalbibliotekar Aslak Sira Myhre gjøre sitt for å holde det norske språket levende.

→ AV SIGRID SØRUMGÅRD BOTHEIM

I Nasjonalbibliotekets samlinger finnes stort sett alt som er utgitt på norsk – aviser, bøker, musikk, kart og annet. Sammen med bibliotekarene, arkivarene, formidlerne og historikerne som arbeider på Nasjonalbiblioteket, finner vi også en gruppe lingvister og språkteknologer. De er ansatt i det som heter språkbanken. Nasjonalbibliotekar Aslak Sira Myhre forteller at framtidens bibliotek blir utvikla her.

– La oss ta et skritt tilbake. En gang i tida leverte bibliotekarer tilgang til bøker. Bøkene ble katalogisert, og det gjorde det mulig for bibliotekarene å finne fram til den kunnskapen de besøkende lette etter. Vi kan overføre dette bildet til språkbanken. Den er et bibliotek med samlinger av ord, tekster og tale. Samlingene skal gjøre det mulig å bruke norsk språk i digitale verktøy, slik at vi også i framtida kan leite oss fram til den kunnskapen vi trenger.

Språkbanken samler inn og systematiserer

store datasett med tekst og tale. All denne informasjonen er gratis tilgjengelig for virksomheter som lager språkteknologiske produkt, som prateroboter, taleassistenter på mobiltelefonen og automatiske stavekontroller.

Norsk i en trippelkamp

Arbeidet i språkbanken er noe av det viktigste som blir gjort for å sikre framtida til det norske språket, mener Myhre. Han sier at rettighetene til språkbrukerne står i fare, og at vi må kjempe for dem på tre ulike områder.

– For det første handler det om norsk og engelsk. Engelsk overtar nye språkområder i Norge, for eksempel i akademia. For det andre handler det om nynorsk og bokmål. Det holder ikke at teknologien blir utvikla bare på ett av disse to skriftspråkene. For det tredje handler det om talespråk. Vegen mot et engelsk talespråk blir kortere når Siri og lignende assistenter ikke

forstår stavangerdialekten min. *Viss jæi må snakke sånn såm dette får at Siri skal forstå*, slår jeg heller over til engelsk. Arbeidet i språkbanken skal styrke det norske språket på alle disse områdene. Om du synes alt det som foregår i språkbanken, er komplisert, så har du helt rett.

Ja, det er litt abstrakt. Når jeg tenker på språkbanken, ser jeg for meg et bankhvelv med masse små bankbokser der det ligger ett ord i hver boks.

– Om vi skal bruke det bildet, kan vi se for oss at det ikke bare ligger ett ord i hver boks, men store tekstsamlinger. I språkbanken arbeider en gruppe lingvister. De samarbeider med hele Nasjonalbiblioteket for å lage store tekstsamlinger. Om vi vil undersøke forskjellene mellom ordvalg i Stavanger og Oslo, kan vi hente ut alle ord som blir brukt i for eksempel Stavanger Aftenblad og Aftenposten. Da kan vi lage ei fil der vi ser hvilke ord som er brukt her

→

→ og der, vi kan finne ut hvilke nye ord som er brukt, hva slags ord som er mest brukt, og hvordan ord går inn og ut av språket. Dessuten arbeider lingvistene i språkbanken med ressurser som teknologibransjen trenger. Disse ressursene er grupperinger av ord, begrep og termer. Alt dette kan teknologigigantene bruke til å lage programvare for norsk.

Hvordan ser språkbanken ut om ti år?

– Da har vi fått de bankhvelvene du spurte etter, he-he. Nei, om ti år er det ikke sikkert at språkbanken har et eget navn. Arbeidet her kommer til å være en naturlig del av Nasjonalbibliotekets virke, kanskje en vanlig del av hverdagen i hele humaniora.

Viktig å samarbeide

Et viktig mål i språkpolitikken er at det skal være mulig å bruke norsk på alle områder i samfunnet. Dette målet gjelder også for digitale verktøy og tjenester. Nasjonalbiblioteket og Språkrådet fikk i 2019 i oppdrag fra Kulturdepartementet å gjøre det mulig å oppnå målene i språkpolitikken. Myhre mener at dette samarbeidet er viktig.

– Norge er et lite land med et lite språk-område. Vi er som en bydel i Shanghai. Skal vi bevare norsk som et levende språk, kan vi ikke ha mange konkurrerende miljø. Vi må samarbeide, vi har ikke råd til annet. Språkrådet og Nasjonalbiblioteket har ulike roller i språkpolitikken, men vi har mange felles mål. I Nasjonalbiblioteket har vi noen redskap som gjør det mulig å gjennomføre språkpolitikken. Universitetene er svært viktige i arbeidet for å sikre norsk som akademisk språk. De må samarbeide med oss om å gjøre enda mer språklig materiale tilgjengelig i språkbanken.

Det er godt at ulike miljø i Norge samarbeider, men det finnes noen viktige aktører som vi ikke kan kontrollere. Teknologigiganter som Apple, Google og IBM er naturlig nok lite opp-tatt av norsk språkpolitikk. Skal gigantene arbeide i tråd med norsk kulturpolitikk, må vi både stille krav og tilby hjelp, mener Myhre.

– Det er et problem at internasjonale giganter har såpass stor makt over den teknologiske utviklinga i Norge. Jeg tror vi kan løse det med en kombinasjon av politiske krav og teknologisk tilrettelegging. Det offentlige kan for eksempel stille krav til leverandørene når vi kjøper inn verktøy og program til skoler eller andre deler av det offentlige.

Vi må gi gigantene det de trenger for at de skal kunne levere det vi vil ha. Nasjonalbiblioteket må levere språklige grunnlagsressurser, slik at Microsoft enkelt kan lage programvare både for nynorsk og bokmål.

«Det er et problem at internasjonale giganter har såpass stor makt over den teknologiske utviklinga i Norge.»

Samlinga er tilgjengelig for alle

Språkbanken er den språkteknologiske førstelinja i Nasjonalbiblioteket og bygger på digital tenking og arbeid som har fulgt biblioteket siden nittitallet. Store deler av samlinga er digitalisert og ligger gratis på nb.no.

– Alle bøker som er utgitt før år 2000, ligger åpent tilgjengelig i nettbiblioteket vårt. All musikk fram til 60-tallet ligger der. Aviser og tidsskrift blir lagt ut fortløpende. Det digitale biblioteket vårt vokser for hver dag og nærmer seg nå fire millioner norske bøker, avisutgaver og tidsskrift. Dette er et unikt grunnlag for tilgangen til originalmateriale og for det arbeidet vi gjør i språkbanken og i digital humaniora.

– I tillegg har vi et gigantisk robotlager med to millioner fysiske bøker i Mo i Rana.

Dette depotbiblioteket er et felles magasin for alle bibliotek i Norge og er tilgjengelig i hele landet. Du kan gå på biblioteket på Lesja og bestille ei bok som blir sendt fra magasinet vårt i Rana, og etter et par dager kommer boka til filialen på Lesja.

Og dere tar vare på alt som blir utgitt?

– Vi tar vare på alt som er publisert for norsk offentlighet, det vil i teorien si alt som er publisert for mer enn tretti personer. Vi tar vare på kirkeblader, telefonkataloger og Kiwi-reklamer. Reklamer er kanskje noe av det som gir mest innsikt i fortida, de sier mye om hvem vi er, og hvor vi kommer fra. Om du leser ei avis fra 1910, er annonsene kanskje mer interessante enn nyhetsartiklene.

Engasjement og gremmelse

Aslak Sira Myhre, som er oppvokst i Stavanger, har en variert bakgrunn. Han har mellomfag i historie og bonesertifikat som renholdsarbeider. Mange husker han som politiker i Rødt eller som sjef for Litteraturhuset i Oslo. Han har vært journalist og har fortsatt fast spalte i Dagsavisen. Han har med andre ord jobba mye med språk, formidling og litteratur. Har han sjøl et personlig engasjement for språk?

– Ja, alle har et språklig engasjement. Språket er en del av identiteten min, jeg vil at skriftspråket mitt skal være dialektnært, og jeg er opptatt av språkmangfoldet i Norge. Det er en del av dannelsen å lære et fremmedspråk. På samme måte er det en del av dannelsen å kjenne til dialektene og skriftspråkene i Norge. Den felles kunnskapen om Norge må inkludere historia om samisk, kvensk og andre minoritetspråk. Det betyr ikke at alle nordmenn for

eksempel må lære seg kvensk grammatikk, men alle bør vite at kvensk er et av de nasjonale minoritetspråkene i Norge.

I reportasjen i dette nummeret av Språknytt skriver vi om det å irritere seg over språkfeil. Er det noe spesielt du irriterer deg over?

– Å ja! Mitt livsmål er å bli en gretten gammel gubbe som flytter til Suldal og skriver sure leserinnlegg om språket i NRK. Jeg er jo blant dem som irriterer seg over at de sier *sjøkken* og *sjøttkake* på radioen. Mer alvorlig er det

at mange ungdommer ikke holder på dialekten. Det er ikke noe moralsk feil ved det, men det gjør meg trist. Når folk som har vokst opp på Finnøy, snakker som om de kommer fra Stavanger, eller når folk som har vokst opp på Hamar, snakker som om de kommer fra Oslo vest, da blir jeg lei meg.

Din indre gubbe er altså i rute?

– Ja, jeg er på god veg. Jeg blir stadig mer gretten, særlig nå i koronatida! ●

«Det er trist at mange ungdommer ikke holder på dialekten sin.»

Helsespråket må til behandling

– Språket i dei nye elektroniske pasientjournalane må bli meir forståeleg for pasientane, seier professor Anders Grimsmo.

→ AV OLE VÅGE

Kva informasjon forstår pasientar og pårørande best i møtet med helsevesenet: den med medisinskfaglege eller den med allmennspråklege formuleringar?

- «nekrose pga. inflammasjon» eller «vevsdød på grunn av betennelse»?
- «lesjon i øvre ekstremitet» eller «skade i armen»?
- «biopsi i thyroidea» eller «vevsprøve i skjoldbruskkjertelen»?

Den deltakande pasienten

Anders Grimsmo er professor i samfunnsmedisin og tidlegare allmennlege. Han har i ei årrekke forska på og arbeidd med å leggje til rette for elektroniske pasientjournalar og andre digitale verktøy i det norske helsevesenet. Han meiner at det er viktig å nytte ein presis terminologi i desse verktøya. Samstundes må ein leggje til rette for at så mange som mogleg forstår innhaldet i journalane.

– I dei siste åra er det blitt lagt vekt på at pasientane skal vere med på å bestemme metodar for undersøking og behandling saman med helsepersonellet. Dette kallar vi *samval*. Pasientane skal involverast slik at dei forstår kvifor dei må gå igjennom eit behandlingssopplegg. Det skal gjere dei tryggare, og det betrar kvaliteten

på behandlinga. Skal pasientane kunne vurdere fordelar og ulemper ved ulike behandlingsoptimalternativ, må dei gjere informerte val, og då treng dei informasjon på eit forståeleg språk, forklarar Grimsmo.

– Samval handlar ikkje berre om å kunne forstå behandlingsoptimalternativa, men også om å skape tillit og dialog mellom helsepersonell og pasient. Det må ein ta omsyn til når ein vel ord.

Det er ikkje berre helsepersonell og pasientar som deler og bruker helsefagleg informasjon. Derfor må denne informasjonen formidlast slik at han er forståeleg også for andre.

– Eigentleg er uttrykket *pasientvenleg språk* litt upresist. Eg har arbeidd som lege i mange år og ser at helsefagleg informasjon er relevant også for andre yrkesgrupper i lokalsamfunnet, til dømes politi, lærarar, saksbehandlarar i Nav, sosionomar og lokalpolitikarar. Vi legar må nytte eit meir tilgjengeleg språk også når vi vender oss til desse gruppene, seier Grimsmo.

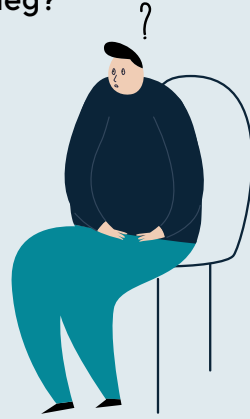
Arbeid med felles språk

Heldigvis er det språklege forbetringar på gang. Mellom anna blei ICD 10 omsett til bokmål for ein del år sidan. ICD 10 er eit verktøy som helsepersonell nyttar for å registrere sjukdommar og helseplager.

... BIOPSI
I THYROIDEA
OG NEKROSE PGA.
INFLAMMASJON ...

Seier legen din «biopsi i thyroidea» eller «vevsprøve i skjoldbruskkjertelen» til deg? Og kva står det i journalen din?

– Vi må arbeide systematisk med å lage pasientvenlege ord, og alle må få tilgang til resultatet av arbeidet. Mykje godt arbeid blei gjort med ICD 10. Men i dei siste åra har eg dessverre sett ein tendens til meir bruk av låneord og framandspråklege termar, seier Grimsmo.

– Når det no blir utvikla ein felles helsefagleg terminologi til dei elektroniske pasientjournalane som er i kjømda, lagar vi eit sett med pasientvenlege ord i tillegg til dei medisinskfaglege termene. Det er eit steg på vegen.

Grimsmo peiker på det omfattande arbeidet med å lage eit felles journalsystem på tvers av primær- og sekundærhelsetenesta i Helse Midt-Noreg. Eit felles journalsystem krev eit konsistent og einskapleg omgrepsapparat i botn – eit felles språk (sjå Språknytt 2/2019). Grimsmo har vore med og laga retningslinjer for pasientvenlege ord til delar av dette omgrepsapparatet. Etter kvart vil fagtermene og orda i journalsystemet bli nytta også i andre helseføretak i landet.

Myndigheitsrolle

– Ein felles helsefagleg terminologi er ein føresetnad for trygg og effektiv utveksling av helseinformasjon, seier Alfhild Stokke, avdelings-

direktør i Direktoratet for e-helse.

Direktoratet for e-helse blei oppretta i 2016 som fag- og myndigheitsorgan på e-helseområdet. Det vil seie at direktoratet skal drive med strategisk styring og nasjonal samordning av IKT-utviklinga i helse- og omsorgssektoren. Det inneber mellom anna å leggje til rette for ein ny generasjon pasientjournalar.

– I dag er pasientopplysingar ofte låste i ulike datasystem som fungerer som åtskilte siloar i sektoren. Det gjer at pasientar må gjenta informasjon om seg sjølv mange gongar når dei er i kontakt med helsepersonell.

Samstundes må helsepersonellet bruke mykje tid på å få tak i informasjon. Det er lite effektivt og skapar frustrasjon for alle. I akutte situasjonar kan rask tilgang til rett informasjon vere livsviktig, forklarar Stokke.

Direktoratet for e-helse deltek i det systematiske arbeidet med å lage eit felles omgrepsapparat for sektoren under namnet *Felles språk*. Navet i dette arbeidet er terminologiverktøyet SNOMED CT (sjå faktaboks).

– SNOMED CT er eit fleksibelt verktøy som kan tilpassast ulike bruksområde og målgrupper. Det gjer det mogleg å leggje til rette for pasientvenlege ord for til dømes primær-

→

«Vi må arbeide
systematisk med å lage
pasientvenlege ord.»

→ ANDERS GRIMSMO

«I akutte situasjonar kan rask tilgang til rett informasjon vere livsviktig.»

→ ALFHILD STOKKE

→ helsetenesta, som det blir arbeidd med no.

– Svaret på spørsmålet om pasientvenlege ord eller medisinske fagtermar er ikkje anten- eller, men heller både-og. Helsepersonell må kunne nytte fagtermar dei er vande med frå praksisen sin, samstundes som pasientar og pårørande må kunne møte forstålege ord, noko pasientane også har krav på, legg Stokke til.

Stokke syner til lov om pasient- og brukerrettigheter, der det heiter at helsepersonell så langt som mogleg skal sikre at mottakaren har forstått innhaldet og tydinga av informasjonen han eller ho får, og at denne informasjonen skal gjerast tilgjengeleg i journalen. SNOMED CT kan bidra til å oppfylle dette lovkravet.

Etablerer eigne senter

– Vi er i ferd med å etablere eit nasjonalt senter for helsefagleg terminologi som skal ta over og forvalte den terminologien som no blir utvikla. Det vil stendig oppstå nye behov i samband med digitaliseringa av helsesektoren, og dermed blir det naudsynt å endre eller leggje til omgrep i framtida, seier Stokke. Det skal sen-

teret syte for, og det skal gjerast i tett samarbeid med helsesektoren.

– Terminologien som senteret forvaltar, vil vere ei slags drivkraft ikkje berre for pasientjournalar, men også for nye digitale løysingar som på ein eller annan måte skal behandle helsedata og helseopplysingar. Vi er glade for samarbeidet med nettportalen helsenorge.no, som har pasientar og andre lekfolk som målgruppe. Helsenorge.no er eit godt døme på kor viktig det er å nytte pasientvenlege ord i informasjonsarbeid til eit allment publikum.

Spørsmålet om pasientvenleg språk handlar i grunnen om å myndiggjere pasientane og setje dei i stand til å medverke til sitt eige behandlingstilbod. Nye digitale verktøy som elektronisk pasientjournal er langt på veg med på å demokratisere helsesektoren. Ein terminologi som inneheld pasientvenlege ord, er difor med på å forme den digitale framtida for både pasientar og helsepersonell. ●

→ OLE VÅGE er terminolog i Direktoratet for e-helse.

SNOMED CT

SNOMED CT er ein internasjonal terminologisamling som inneheld ca. 350 000 helse-relaterede omgrep. SNOMED CT er omsett til ei rekkje språk, mellom anna svensk, dansk, nederlandsk og spansk. Ein stor del av inn-

haldet i SNOMED CT er i ferd med å bli omsett til bokmål. Særnorske omgrep kan også leggjast til. Alle omgrepa i SNOMED CT er registrerte med omgrepsrelasjonar, og mange av omgrepa er i tillegg definerte.

Bedre kjennskap til språklige retningslinjer

Undervisere ved universiteter og høyskoler kjenner stadig bedre til de språkpoltiske retningslinjene på arbeidsplassen.

På oppdrag fra Språkrådet gjennomførte Respons Analyse høsten 2020 en nettbasert spørreundersøkelse om språkbruk og språkbevissthet blant undervisere ved offentlige universiteter og høyskoler. Undersøkelsen er en oppfølging av en liknende undersøkelse i 2013.

2020-undersøkelsen viser blant annet at det nå er langt flere av undviserne som kjenner til at arbeidsplassen deres har språkpoltiske retningslinjer. I 2020 svarte 48 prosent at de kjenner til slike retningslinjer, mot 26 prosent i 2013.

De språkpoltiske retningslinjene er ment å regulere bruken av norsk og engelsk i undervisning, forskning og formidling ved institusjonene. I over ti år har det vært et språkpoltisk mål at institusjonene skal ha slike retningslinjer.

Engelsk som undervisningsspråk

I undersøkelsen ble undviserne spurt om de har undervist på engelsk i løpet av de siste to årene, og om de har måttet bytte til engelsk undervisningsspråk ved semesterstart på grunn av utvekslingsstudenter.

Andelen som har undervist på engelsk, har holdt seg nærmest konstant (58 prosent i 2020 mot 59 prosent i 2013). Et interessant funn er at så mange som 27 prosent av undviserne

har måttet bytte undervisningsspråk til engelsk ved semesterstart (dette spørsmålet ble ikke stilt i 2013). Samtidig viser undersøkelsen at bare 4 prosent har blitt tilbudt støttetiltak i forbindelse med språkbyttet.

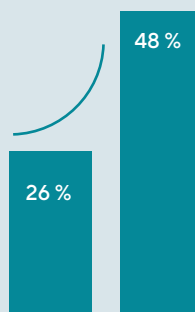
Tilegnelse av fagstoff

Undviserne ble også spurt om hva de tror kan forbedre studentenes tilegnelse av fagstoffet. Mange av dem trekker fram kurs i akademisk skriving på norsk (51 prosent) og engelsk (52 prosent). Videre svarer 29 prosent at de tror flerspråklige elektroniske ordlister eller term-baser vil kunne fremme studentenes læring.

Siden undersøkelsen i 2013 har Språkrådet lansert en veiviser for språkvalg i høyere utdanning på frokostmøter rundt om i landet og informert om blant annet språkpoltiske retningslinjer. Resultatene fra undersøkelsen kan tyde på at dette arbeidet har hatt en positiv effekt. ●

48 %

I 2020 svarte 48 prosent at de kjenner til slike retningslinjer, mot 26 prosent i 2013.

Det måtte bli *koronaen*

I en tiårsperiode har Språkrådet og Norges handelshøyskole samarbeidet om kåringen av årets nyord. I 2020 falt valget på *koronaen*. Sjelden har jeg vært mer overbevist om at vi har gjort et riktig valg.

→ AV GISLE ANDERSEN

Norge er velsignet med et fruktbart miljø for språkdebatt, og det er en god ting at kåringen vår får mye oppmerksomhet. Enkelte, deriblant språkviter og forfatter Helene Uri, mente valget av årets ord var kjedelig og forutsigbart, mens andre har trukket frem det uunngåelige ved at det nettopp var et ord som betegner pandemien, som ble valgt i 2020. Blant dem er Linda Eide og Gunnstein Akselberg, som i TV-programmet «Eides språksjov» konkluderer med at det er «et flott ord og det riktige for dette året». Valget av bestemt form, *koronaen*, skal jeg komme tilbake til.

Automatiske analyser

Kåringen av årets nyord er resultatet av et forskningsprosjekt innenfor fagområdet leksikografi. I prosjektet benyttes det som på fagspråket kalles korpusbasert metode. I vårt tilfelle går det i

korte trekk ut på at vi gjør bruk av et sett av dataprogrammer som automatisk laster ned og analyserer det som produseres av tekst fra en lang rekke norske nettsteder med hovedsakelig journalistisk innhold. Programmene undersøker det totale tilfanget av ord og sammenlikner dette med ord som fantes i språket fra før.

Dette gir et enormt datagrunnlag som omfatter hundretusenvis av kandidater. To statistiske kriterier er viktige for utvelgelsen av ordene: frekvens og dispersjon. Frekvens dreier seg om hvor hyppig ordet er brukt totalt, mens dispersjon sier noe om ordenes spredning på tvers av forfattere, kilder og sjangere.

Klare kriterier

Hva er så årets viktigste ord? Juryen vurderer en rekke kandidater i henhold til noen klare kriterier. I tillegg til å vurdere ordets frekvens og dispersjon vurderer juryen hvor betegnende ordet har vært for året som har gått, det må ha gode språklige kvaliteter, og vi må kunne anta at det har en viss levedyktighet. Dette siste kriteriet er ofte det vanskeligste. Vi vil gjerne unngå språklige døgnfluer (og dem fins det mange av), men det kan være vanskelig å vurdere hva som vil feste seg i språket. Det er bra hvis det valgte ordet er kreativt dannet og har en viss underholdningsverdi.

Koronaen har vært tema for mange pressekonferanser med blant andre direktør i Folkehelseinstituttet, Camilla Stoltenberg, helse- og omsorgsminister Bent Høie og statsminister Erna Solberg.

«Listen over årets ti fremste nyord er en slags norgeshistorie i miniatyr.»

Ordet *koronaen* skårer høyt på de fleste av disse kriteriene. I år var listen over kandidater fullstendig dominert av koronapandemien, og juryen diskuterte en lang rekke pandemirelaterte ord. Vi kunne saktens ha valgt ord som betegner mer spesifikke eller kuriøse sider ved pandemien, som *søringkarantene*, *hytteforbud* eller *koronasveis*. Der var også andre mer generelle koronaord som var aktuelle, som *koronapandemi*, *koronavirus*, *covid-19* og så videre.

Listen over årets ti fremste nyord kan leses som en slags norgeshistorie i miniatyr, og det er liten tvil om at pandemien har satt sitt klare preg på den i år. Blant ordene som kom med til slutt, er *kohort*, *sprite* og *holde meteren*, men også andre ord som ikke har med pandemien å

gjøre, deriblant *statsforvalter* og *melaninrik*. Det er liten tvil om at selve pandemien vil stå igjen som den viktigste hendelsen når historien om året 2020 skal skrives.

Språklig interessant

Det er også viktige språkvitenskapelige grunner til at valget falt på nettopp *koronaen*, for ordet er lingvistisk interessant på flere måter. Ordet *korona* i seg selv er ikke nytt; allerede Holberg kjente til dette lånordet fra greske og latinske skrifter, og det har vært brukt som betegnelse på det ytterste laget i solatmosfæren siden 1880-tallet. *Koronavirus* har vært brukt i noen tiår som en medisinsk fagterm for en stor familie av virus.

I 2020 har vi altså erfart at det som opprinnelig var en medisinsk fagterm, har blitt gjenstand for det som kalles avterminologisering – allmenngjøring av en fagterm gjennom hyppig bruk blant språkbrukere flest. Den allmenne bruken av ordet i bestemt form er det fremste språklige kjennetegnet på en slik prosess. Ordet har blitt brukt i nye sammenhenger, og ved å

→

«Frasen *under koronaen* er i ferd med å feste seg som et uttrykk for en tidsepoke.»

→ studere brukskontekster har vi oppdaget minst fire relaterte betydninger med noen viktige nyanseforskjeller.

Koronaen brukes om selve viruset sars-CoV-2 som herjer nå, om sykdommen covid-19, som kan oppstå som følge av viruset, om pandemien som preger det meste av kloden, og om tiden vi lever i – med alle de psykologiske, sosiale og økonomiske konsekvenser som pandemien har ført til. Selv om en slik betydningsforskyvning (metonymi) er et nokså vanlig fenomen, er det sjelden at vi kan studere en så omfattende utvikling i sanntid og registrere endringer i bruken av ordet nærmest fra dag til dag.

Uttrykk for en tidsepoke

Et annet interessant aspekt er *koronaens* fraseologi. Vi har observert flere eksempler på at ordet inngår i nye faste uttrykk med klare paralleller til tidligere katastrofehendelser, slik som *i koronaens tid* og *på grunn av koronaen*. Frasen

under koronaen er i ferd med å feste seg som et uttrykk for en tidsepoke, på linje med tidligere pandemier som svartedauden, koleraen og spanskesyken. Kanskje vil vi i fremtiden snakke om vår tid slik foregående generasjoner snakket om hva de gjorde *under krigen*.

I et slikt perspektiv fremstår de mer spesifikke sidene ved pandemien som mindre viktige. Det er neppe de få ukene med hytteforbud, den plagsomme koronasveisen eller de juridisk omstridte karantenebestemmelsene overfor «søringer» som vi først og fremst vil huske fra 2020. Derfor kan vi med stor sikkerhet si at ordet vil befeste sin stilling i det norske ordforrådet og være svært mye brukt også etter koronaen. ●

→ GISLE ANDERSEN er professor og språkforsker ved Norges handelshøyskole. Artikkelen er en revidert versjon av en kronikk som stod på trykk i Morgenbladet 23. desember 2020.

Årets
ti-på-topp
2020

- koronaen
- holde meteren
- statsforvalter
- lyshare
- nødlandslaget
- flate ut kurven
- melaninrik
- sprite
- koronerulling
- kohort

På nettsidene til Språkrådet forklares hvert av ordene.

Når statar skifter ham

Ein sjeldan gong byter jamvel statar namn.

Me konsentrerer oss her om eit utval av noverande nasjonar som har fått nye namn på norsk og andre språk dei siste hundre åra (etter den første verdskrigen), utan at statsgrensene deira har vorte justerte:

FØR	→ NÅ	→ ÅR		→ ÅR
Persia	→ Iran	→ 1935		
Siam	→ Thailand	→ 1938		
Nord-Rhodesia	→ Zambia	→ 1964		
(Belgisk) Kongo	→ Zaire	→ 1971		→ Den demokratiske republikken Kongo → 1997
Ceylon	→ Sri Lanka	→ 1972		
Dahomey	→ Benin	→ 1975		
Rhodesia	→ Zimbabwe	→ 1980		
Øvre Volta	→ Burkina Faso	→ 1984		
Burma	→ Myanmar	→ 1989		→ (alternativ engelsk skrivemåte; offisiell form på norsk frå 2011)
Swaziland	→ Eswatini	→ 2018		
Makedonia	→ Nord-Makedonia	→ 2019		

Det er gjerne politiske og historiske årsaker (som avkolonisering) til at land tek nye namn, i kombinasjon med ønsket om å unngå forveksling.

Eit godt døme på forveksling er Makedonia, som òg er namnet på ein tilgrensande region i Hellas. Etter ein årelang strid med Hellas endra staten Makedonia namn til Nord-Makedonia i 2019.

Eit anna ferskt døme er Swaziland (engelsk namn), som skal ha endra namn til Eswatini (lokalt

namn) for å unngå likskapen med *Switzerland* (det engelske namnet på Sveits). Eller kanskje var det for å markere større avstand til kolonitida under Storbritannia? Endringa skjedde trass alt den dagen eswatarane markerte 50 års sjølvstende i 2018.

Det finst òg andre statar, som Kviterussland og Georgia, som har ytra ønske om at andre land endrar namnet på landet deira, til høvesvis Belarus og Sakartvelo – med litt ulikt hell så langt.

ANANAS RINGER

ANANASRINGER

Er du blant dei som ropar høgt til fjernsynet når reporteren seier «de» i staden for «dem»? Set du kaffien i halsen når «i forhold til» blir brukt feil i lokalavisa? Må du pirke litt på særskrivingsfeila til kollegaen din sjølv i uformelle e-postar? Du er neppe åleine.

→ AV SIGRID SØRUMGÅRD BOTHEIM

Hrmf. Grr. Argh!

Når det står «ananas ringer» på hermetikkboksen, forstår dei fleste at innhaldet ikkje er ein ananas som ringer i telefonen, men ananasringar. Kvifor er det likevel så irriterande å sjå slike feil? Forfattar Kristin Fridtun har undersøkt kvifor så mange irriterer seg over skrivefeil, og resultatet er ei bok som kjem ut våren 2021. Fridtun fortel at vi er opplærde til å tenkje på ein bestemt måte om språk.

– Vi blir forma av dei ideane om språk som sirkulerer i samfunnet. Det er ein ganske moderne tanke at språket må vera regulert. I middelalderen fanst det skriftkonvensjonar, men inga rettskriving. Fyrst på 1500-talet og framover begynte ein å sjå på språket som eit kulturelt objekt som ein måtte passe på og regulere. Språk handlar òg om identitet: Ved å uttrykke seg på ein viss måte kan ein signa-

lisere at ein høyrer til ei viss gruppe. Dette er idear vi tileignar oss utan å veta det sjølve.

Individuelle skilnader

Det er ikkje berre kulturell innlæring som lokkar fram irritasjonen over skrivefeil. Om du kjente deg att i skildringane i ingressen, kan det hende du er meir irritabel og skråsikker enn mange andre. Nokre av oss har rett og slett eit større behov for å ha rett og vinne diskusjonar, seier Fridtun.

– Nokre har eit meir rigid forhold til reglar enn andre. Dette er ofte litt oppkava folk som har piggane ute elles òg. Dei rolege, lune, harmoniske folka som tek livet med stor ro, rettar sjeldan på andre. Men vi veit at reaksjonane til dei «irritable» er ekte. Forskarar har sett at det skjer noko i hjernen når ein ser ein skrivefeil.

→

→ Men det betyr ikkje at ein *må* irritere seg sjølv om hjernen reagerer.

Kan irritasjonen likevel ha ein språkleg funksjon?

– Det kan vera nyttig for nokre å få ut litt gruff. Andre kan bruke irritasjonen sin til å hevde seg. For irritasjon inneber ofte at me set oss sjølve over andre. Når vi irriterer oss over noko andre gjer, anten det dreiar seg om skrivefeil eller feilparkering, seier vi indirekte: «Sjå kor dumme dei er! Så dum er i alle fall ikkje eg!» Nokre vil sikkert ha nytte av å få råd, og dei vil korrigere språkbruken sin. Samtidig ser eg for meg at dei som har lyst til å skrive rett, dei lærer det på eiga hand. Vi treng ikkje å piske alle til å lære seg vanskelege reglar.

Hegges lov

Folk som arbeider med språk, gjentek til det keisame at språket er i konstant endring. Du pratar ikkje slik som besteforeldra dine, og barnebarna dine pratar ikkje slik som deg. Men vil ikkje språket rakne heilt om vi ikkje rettar opp i alle skrivefeila vi ser rundt oss? Fridtun meiner ikkje det.

– Helene Uri har laga noko ho kallar Hegges lov: «Jo mer rødt blekk og språkspalteoppmerksomhet en språkregel blir gjenstand for, jo større er sannsynligheten for at regelen vil forsvinne.» Ta for eksempel *lenger* og *lengre*, eller *ennå* og *enda*. Det er mange som ikkje skil mellom desse formene i talespråket. Om ein skal lære reglane, må ein arbeide for det. Da kan ein spørja seg kvifor ein skal halde på reglar som mange ikkje har i grammatikken sin. Eg meiner det er bortkasta å irritere seg over at mange ikkje opprettheld slike distinksjonar som snart er borte frå munnleg norsk.

Er det nokon som irriterer seg over dei som irriterer seg?

– Ja. Nokre vil nok meine at dei har ei litt meir «søfistikert haldning» der dei hevar seg over andres skrivefeil, medan andre skammar seg over at dei irriterer seg, og har indre konflikstar. Dette kan endre seg i løpet av livet. Ein kan ha periodar der ein irriterer seg over skrivefeil, men endre syn etter kvart. Ofte blir ein meir tolerant når ein les språkvitskapleg litteratur.

Er det ikkje paradoksalt at språkforskarar har eit så liberalt syn på språk?

– Eg trur det er slik i dei fleste fag. Lekfolk les Bibelen strengt, medan teologar kanskje har eit meir fleksibelt syn på skrifta, for å setja det på spissen. Mange som kallar seg språkinteresserte, er mest interesserte i rettskriving, og mange trur at det er det normerte språket som er det *eigentliche* språket. Men normering er berre éi side av språket. Og dessutan: Om du er språkprofessor, treng du ikkje å vise fram at du kan kommareglane.

«Nokre hevar seg over andres skrivefeil, andre skammar seg over at dei irriterer seg.»

Kristin Fridtun

Reaksjonar betyr ikkje at noko er feil

Marit Julien er professor i nordisk språkvitskap ved Lunds universitet. Ho kan stadfeste Fridtuns hypotese.

– Nei, eg irriterer meg ikkje så mykje over skrivefeil. For meg er det meir interessant å sjå på korleis ein kan forklare feila.

Julien er oppteken av at sjølv om ein kan reagere når ein ser noko ein oppfattar som feil, så skal ein vera klar over at reaksjonen ikkje alltid er fasiten. Det *ein* reagerer på, kan kjennast heilt rett for andre, og det kan vera fullt akseptabelt skriftspråk.

«Det skjer noko i hjernen når ein ser ein skrivefeil.»

Forfattar Kristin Fridtun

«Folk har ikkje god nok oversikt over breidda i norma.»

Professor Marit Julien

«Når eg har greidd å lære meg å skrive riktig, da bør alle greie det.»

Komikar André Ulveseter

– Folk har ikkje god nok oversikt over breidda i norma. Mange reagerer på ord som det er lov å skrive, men som ein ikkje ser så ofte. Skriv ein radikalt bokmål, er det nokre som trur at ein skriv dialekt, for eksempel. Men det einaste som er normert, er staving og bøyning av ord. Setningsoppbygging og ordval er ikkje normert på same viset. Det blir i staden regulert av meir eller mindre etablerte konvensjonar. Mange reagerer på noko som bryt med ein eldre konvensjon.

Innlært irritasjon

Vi lærer oss talespråket og skriftspråket på ulike måtar. Hjernen må prente inn skrivereglane, og det kan vera noko av grunnen til at vi reagerer på skrivefeil, seier Julien.

– Alle ungar i verda lærer seg eit talespråk når dei er i eit miljø der språket blir brukt. Dei lærer talespråket umedvite og utan eksplisitt opplæring. Grammatikken meistrar dei etter kvart som dei er modne for det. Nokre barn seier for eksempel «gådde» i staden for «gjekk».

Det er ikkje så stor vits i å masa om at «gådde» er feil, for dei lærer dette av seg sjølv.

Skriftspråket lærer vi på ein heilt annan måte. Vi får systematisk undervisning, vi terpar reglar, vi øver på å bøye verb og substantiv, og vi får raude strekar i margin. Når vi har strevd for å få til noko, føler vi at vi har rett til å irritere oss over feil som læraren har lært oss å unngå. Kanskje har vi til og med arva

nokre av kjepphestane til norsklærarane våre. Julien kallar dette for ein «innlært irritasjon».

– Det er meir slitsamt å lære skriftspråket enn talespråket. Difor kan vi få ein sterkare reaksjon når noko bryt med det vi har lært. Når ein sjølv har terpa da-og-når-regelen, kan ein irritere seg over dei som ikkje har lært seg regelen. Bruken av *da* og *når* er noko folk ofte tek opp. Når det finst ein regel som folk har lært på skulen, er det ein indikasjon på at det er variasjon i talemålet. Reglar prøver å rette ut variasjonar. Men det er ingen eksplisitt regel for bruk av «før» og «etter», for eksempel. Det seier seg sjølv korleis desse orda skal brukast.

«Det ein reagerer på, kan kjennast heilt rett for andre.»

Marit Julien

→ Ein arva irritasjon

I 2013 laga komikar André Ulveseter facebook-sida «Bilder i kampen mot særskrivingsfeil». Der la han ut bilde som illustrerer skilnaden mellom for eksempel «spise bestikk» og «spisebestikk». Den sterke irritasjonen over særskrivingsfeil stammar i utgangspunktet frå ein pirkete kollega.

– Eg var nokså slurvete med språket. Eg var påverka av engelsk, og der skal ein jo dele orda. Men så fekk eg ein språkmedviten journalist som kollega. Han sa ifrå kvar gong eg skreiv noko feil. Da bestemte eg at eg skulle lære meg å skrive rett. Sidan har eg begynt å irritere meg over andre, eg har liksom arva og vidareført irritasjonen frå kollegaen min. Men eg har medkjensle for alle andre som skriv feil, for eg har vore der sjølv. Men når *eg* har greidd å lære meg å skrive riktig, da bør alle greie det.

Kva er det som er så irriterande med akkurat særskrivingsfeil?

– Slike feil bryt opp lesinga. Du skjønar meininga, men du mistar flyten. Eg kan lesa ein kjempegod vits på Twitter, men om det er ein særskrivingsfeil der, da mistar eg tråden. Eg greier ikkje å le av innhaldet.

Visuell grammatikk

Ulveseter treffe ein nerve med prosjektet «Bilder i kampen mot særskrivingsfeil». I løpet av nokre få dagar hadde facebook-sida fått over 100 000 følgjarar. Særskrivingshumoren resulterte òg i ei bok og eit foredrag. Ulveseter trur mange fekk ei aha-oppleving da dei såg skrivefeila framstilt på ein visuell måte.

– Det var absurd at det kom så mange medlemmer i gruppa så fort. Eg vart nedringt av journalistar og norsklærarar. Det var òg nokre som meinte at eg mobba dei som skreiv feil, men eg prøvde berre å vise fram regelen på ein enkel måte. Sida lever vidare den dag i dag, og eg får framleis delingar, likarklikk, hjarte og støtteerklæringar.

Er du ein «mann for menigheten», eller lærer folk flest av bilda dine?

– Heilt ærleg? Folk lærer faktisk. Ein lærar i Bergen hadde brukt bilda mine i undervisninga. Elevane gjorde det svært godt på tentamen, og særskrivingsfeila var heilt borte. Læraren var så overraska at han tipsa media om det.

Ulveseter trur at tekstbehandlingsprogramma har mykje av skulda for at særskrivingsfeil er så utbreidde.

– Ikkje stol på Word, stol på deg sjølv. Om du skriv «fiske kake», vil ikkje stavekontrollen sjå at det er feil, forbi baa orda finst i språket. Andre gonger får du raud strek under eit samansett ord fordi Word ikkje har denne kombinasjonen i ordlista si.

Er språkfeil ei god kjelde til humor?

– Ja, er du galen. Det er så mykje gøy. Folk er stort sett svært opptekne av språk. Men språk handlar òg om å bli teken alvorleg. Truverdet ditt kan bli svekt om du skriv for mykje feil. Nå har eg sjølv vorte ein sånn irriterande fyr som rettar på andre. Folk vil heller ringe til meg enn å sende melding, for dei er redde for å få korrektur på meldingane dei skriv!

«Nå har eg
sjølv vorte ein sånn
irriterande fyr som
rettar på andre.»

André Ulveseter

Universell gremming

Det kan vera herleg å rette på andre, men samtidig kan det vera sårt å få påpakning sjølv. Kvifor er det så mange kjensler knytt til det å korrigere skrivefeil? Kristin Fridtun meiner språket heng svært tett saman med identiteten.

– Språket er nærast ein kroppsdel som finst i hjernen. Ein føler seg dum når ein blir retta på, det er lett å ta det personleg.

Er det eit moderne fenomen å irritere seg over skrivefeil? Eller sat dei skriftlærde og reiv seg i håret i mellomalderen òg?

– Det ser ikkje ut til at folk på 1200-talet irriterte seg over at eit ord vart stava på ein slik eller slik måte. Men Gustav Vasa, som var svensk konge på 1500-talet, var tidleg ute. Han var nøye med at ein skulle skrive «jag». «Jeg» vart assosiert med dansk. Helge Sandøy har eit viktig poeng når han peiker på at standardiseringa av språket skjer samtidig som dei moderne statane konsoliderer seg. Språket blir noko staten kan bruke for å utøve makt. Språk-

brukarane blir dresserte, og dei er lojale mot staten når dei skriv slik staten vil.

Kva med geografien, er det ein god dose irritasjon i alle verdas hjørne?

– Heile verda irriterer seg! Det er nokre skilnader, så klart. I Noreg er vi meir tolerante for talespråkleg variasjon. Men alle moderne vestlege samfunn har mange av dei same ideane om standardiserte språk som vi har, for eksempel ideen om at språket forfell. Det er ein interessant idé: Språket blir verre og verre, men når var språket optimalt? spør Fridtun.

Marit Julien bur og arbeider i Sverige. Ho seier at norske og svenske språkbrukarar stort sett irriterer seg over dei same tinga.

– I Sverige er det lågare toleranse for variasjonar i talemålet, men generelt er ikkje skilnaden så stor. Folk på båe sider av grensa irriterer seg over at «bjørneteneste» har fått ei ny tyding, eller over bruken av «de» og «dem». Det er mykje som er likt! ●

Språkprisen 2021

Har du lese framifrå bruk av nynorsk i sakprosa i det siste?

Les meir om korleis du kan nominere kandidatar til språkprisen på sprakradet.no. ←

Hva er en rettskrivningsnorm?

Språknormene styrer hvordan vi snakker og skriver. De regulerer hvilken form ord og setninger kan ha, og hva de kan bety. Språkrådet fastsetter normer for de norske skriftspråkene.

I språksamfunnet har vi flere normer. De handler blant annet om geografi og variasjon, om språkfølelse og autoritet. Normene beskrives i innledningen til retningslinjene for normering av bokmål og nynorsk, som er utarbeidet av fagrådet for normering og språkobservasjon i Språkrådet.

En foreslått revisjon av retningslinjene er vedtatt av styret i Språkrådet og skal på høring straks Stortinget har vedtatt den nye språkloven (trolig i løpet av våren). Etter det vil Språknytt beskrive normeringsprinsippene nærmere. I mellomtiden gjengir vi utdrag fra kapitlene om hva en språknorm er:

«Når mennesker har noe til felles språklig, kan vi snakke om *språkfelleskap* eller *språksamfunn*. Disse kan være lokale, eller de kan være mer omfattende, som det norske språksamfunnet. I begge tilfeller er det de språklige normene som holder språksamfunnene sammen. Uten et

sett med normer som i det minste blir oppfattet som relevante for de fleste av medlemmene i et språksamfunn, finnes ikke språksamfunnet. [...]

Det er vanlig å skille mellom *internaliserte* og *fastsatte* språknormer. De internaliserte normene er implisitte og styrer språkbruken vår uten at vi er bevisste om det. Vi omtaler dem gjerne som *språkfølelse*. Når små barn tilegner seg det grunnleggende ordforrådet og grammatikken i førstespråket eller førstespråkene sine, internaliserer de de viktigste normene som gjelder for dette språket eller disse språkene. Dette er barna i stand til uten instruksjon, men ved å høre språket i bruk og bli snakket til. [...]

De fastsatte normene er eksplisitte og gjelder i norsk sammenheng framfor alt skriftspråk. Disse normene blir formelt fastlagt i grammatikker, lærebøker, ordbøker og ordlister av organer som har kompetanse i normerings-spørsmål og nyter autoritet som normkilde. Språkbrukeren lærer seg typisk de fastsatte normene gjennom formell undervisning eller annen opplæring. Målet er at de fastsatte normene skal styre språkbruken og påvirke de internaliserte normene, og eventuelt selv bli internaliserte normer. Et vilkår for at en fastsatt norm skal kunne fungere som en norm og ikke

bare et påbud, er at den fastsatte normen ikke må bryte grunnleggende med språkbrukernes internaliserte språknorm.»

Hvorfor normerer vi?

Skriftspråket trenger altså normer. Hva er det som bestemmer hva som blir en del av rettskrivningsnormene for norsk? Retningslinjene forklarer videre:

«Hvis skriftspråket skal formidles videre som en nyansert og uttrykksfull bærer av det kollektive minnet i samfunnet, trengs ressurser som dokumenterende ordbøker og grammatikker og systematisk arbeid med fastsatte normer for grammatikk og rettskrivning. Her kommer normeringen inn, som først og fremst gjelder skrivemåte og bøyning, i mindre grad syntaks og ordtilfang, og enda mindre ordbetydninger. Skrivemåte og bøyning kan betraktes som relativt overfladiske sider av språket, men samtidig er det særlig skrivemåte og bøyning som gir skriftspråket en umiddelbar identitet og gjør det gjenkjennelig som det samme språket

NORMERING

Offisiell rettskrivning for bokmål og nynorsk er et arbeidsfelt for Språkrådet. Språkrådet kan vedta skrivemåte og bøyning av nye ord, og det kan vedta endringer i skrivemåte og bøyning av ord som har offisiell form fra før. Det kaller man også å normere, dvs. fastsette som norm, som gjeldende rettskrivning.

fra tekst til tekst. Dette er igjen en forutsetning for at skriftspråket lett skal kunne læres.

De moderne norske skriftspråkene er nokså strengt normerte. Hovedgrunnlaget for normeringen som Språkrådet står for i dag, er skriftspråkene våre slik de faktisk ser ut og utvikler seg i tekst. [...]

I det mangfold av tekster som daglig produseres og publiseres i et språksamfunn, vil ikke alle bidrag tillegges samme vekt. I nyere tid har normering av skriftspråket vært gjort på grunnlag av tekster utgitt av mediehus og forlag, hovedsakelig trykte bøker, aviser og tidsskrift. I vår digitale tidsalder er det naturlig at også nyere digitale sjangre tillegges vekt. Dette forutsetter at tekstene har en viss permanens og ikke er del av en flyktig digital strøm av kommentarer og innlegg i sosiale medier, og at tekstene kan antas å ha gjennomgått en viss redigering og kvalitetssikring.» ●

Stenge ned

Uttrykket *å stenge ned* og substantivet *nedstenging/ nedstengning* er noe relativt nytt i norsk, hvis vi ser bort fra betydningen 'å låse (noe) ned (i noe)'. Det er hovedsakelig snakk om oversettelseslån fra engelsk, og det som ligger bak, er enten *to shut down* eller substantivet *lockdown*.

Vi skal se litt nærmere på historien bak *å stenge ned* i norsk. Vi tar først for oss *shut down*-betydningen, som var den viktigste før covid-19-pandemien, deretter *lockdown*-betydningen. Til slutt vurderer vi lånet.

Shut down

Uttrykket *å stenge ned* er tatt inn i *Det Norske Akademis ordbok* i *shut down*-betydningen. Det er forklart slik: 'få (virk-somhet, drift e.l.) til å opphøre'.

Stor engelsk-norsk ordbok på ordnett.no oversetter *shut down* med 1) stenge, lukke, lukke igjen, slå igjen 2) (overført:) legge ned, stenge. *Teknisk engelsk-norsk ordbok* har 'stenge, stoppe, skru av, slå av, kople ut' og for substantivet *shutdown* 1) driftsstans, produksjonsstans 2) (reaktorteknologi:) avstengning 3) nedleggelse.

Oxford English Dictionary har denne presiseringen av substantivet *shutdown*: «a closure of a factory or system, typically a temporary closure due to a fault or for maintenance». I USA snakker man dessuten om *government shutdown* (delvis stenging av statsapparatet).

«Det at *stenge ned* glir så lett inn i språket, henger nok sammen med at vi fra før har andre uttrykk med verb + ned, fra *betale ned* til *fryse ned*, *legge ned* og *låse ned*.»

Inn i norsk med olja

Ordet *nedsteng(n)ing* (for *shutdown*) debuterte trolig i norsk skriftkultur i Bravorapporten (NOU 1977: 47), som handlet om den ukontrollerte utblåsinga på Bravo-plattformen på Ekofiskfeltet. Hovedordet på den tida var likevel *avsteng(n)ing*. Det var forresten i denne rapporten ordet *utblås(n)ing* ble etablert (for *blowout*).

Man kan «stenge ned» både plattformer og andre innretninger, produksjon og felt. I nyere tid er det blitt snakk om «å stenge ned» hele den norske sokkelen, altså å stenge den store oljekrana.

Det var først rundt år 2000 at *stenge ned* kom inn i norsk for fullt. Man kan finne flere betydningsnyanser i norske tekster: 'å stanse noe midlertidig' (stenge av); 'å stanse noe for godt' (legge ned); 'å stanse noe med en prosedyre i flere steg'; 'å stanse eller legge ned virksomheten på et område planmessig'.

Uttrykket tok over mye av den plassen *stenge av* til da hadde hatt i norsk. Samtidig åt det seg litt inn på både *stanse* og *legge ned*.

FOTO: Shutterstock / grandriver

Lockdown

Etter at koronapandemien brøt ut, fikk ordet *nedsteng(n)ing* et voldsomt oppsving. Men nå var det **lockdown**-betydningen som lå under.

Engelsk Wikipedia forklarer ordet slik i artikkelen «*Stay-at-home order*»:

The term *lockdown* was used by the media and the World Health Organization (WHO) to describe the action taken in January 2020 by the government of China to restrict movements of people in order to control the outbreak of Coronavirus disease 2019 (COVID-19) in Wuhan.

Å *stenge ned* i denne betydningen er å stenge eller sperre av bygninger, institusjoner og områder, altså å isolere dem mer eller mindre fra omverdenen. Man isolerer samtidig mennesker, slik at vi nærmer oss det eldre norske *stenge ned* (altså det å *låse/stenge noe inne i noe*). Før uttrykket ble tatt i bruk i smittevernsammenheng, var *lockdown* faktisk en fengselsterm.

Forholdet til noen andre uttrykk

Det *at stenge ned* glir så lett inn i språket, henger nok sammen med at vi fra før har andre uttrykk

med *verb + ned*, fra *betale ned* til *fryse ned*, *legge ned* og *låse ned*.

Dessuten har vi lignende uttrykk med en mer eller mindre overflødig partikkel, ikke minst antonymet *starte opp* (jfr. *start up – shut down*).

Nyttig nedstenging?

Skal det være noen vits i å skrive *stenge ned* (*shut down*) spesifikt om flerstegsstenging, midlertidig stenging eller andre former for stenging, bør man ikke bruke det i stedet for *stenge* generelt. Da er jo poenget med nyansen borte. Man bør altså bruke *stenge (av)*, *stanse* og andre mer tradisjonelle uttrykk så langt de rekker.

I pandemisammenheng er *nedsteng(n)ing* litt av et sekkebegrep. Det rommer både det delvis og det fullstendige, og det kan vise til redusert virksomhet så vel som geografisk isolering (der *avsperring* blir for sterkt). Det er ullent, og derfor er det både anvendelig og populært.

Som mange andre nye og potensielt nyttige uttrykk brukes *stenge ned* ukritisk i tilfeller der det gjør liten nytte. For eksempel bør det være nok å skrive «skolene stenges». Når noe først er nedstengt, er det oftest rett og slett stanset eller stengt. ●

«Den store importbølge av nytt ordstoff kom med hanseatane frå 1200-talet av.»

Historia til orda

Alle orda i språket har si historie, kort eller lang. Mange ord har funnest i norsk i tusen år eller meir, og det kan vi dokumentere med historiske skrifter. Andre ord har komme sjøvegen med handelsfolk og varer dei frakta med seg.

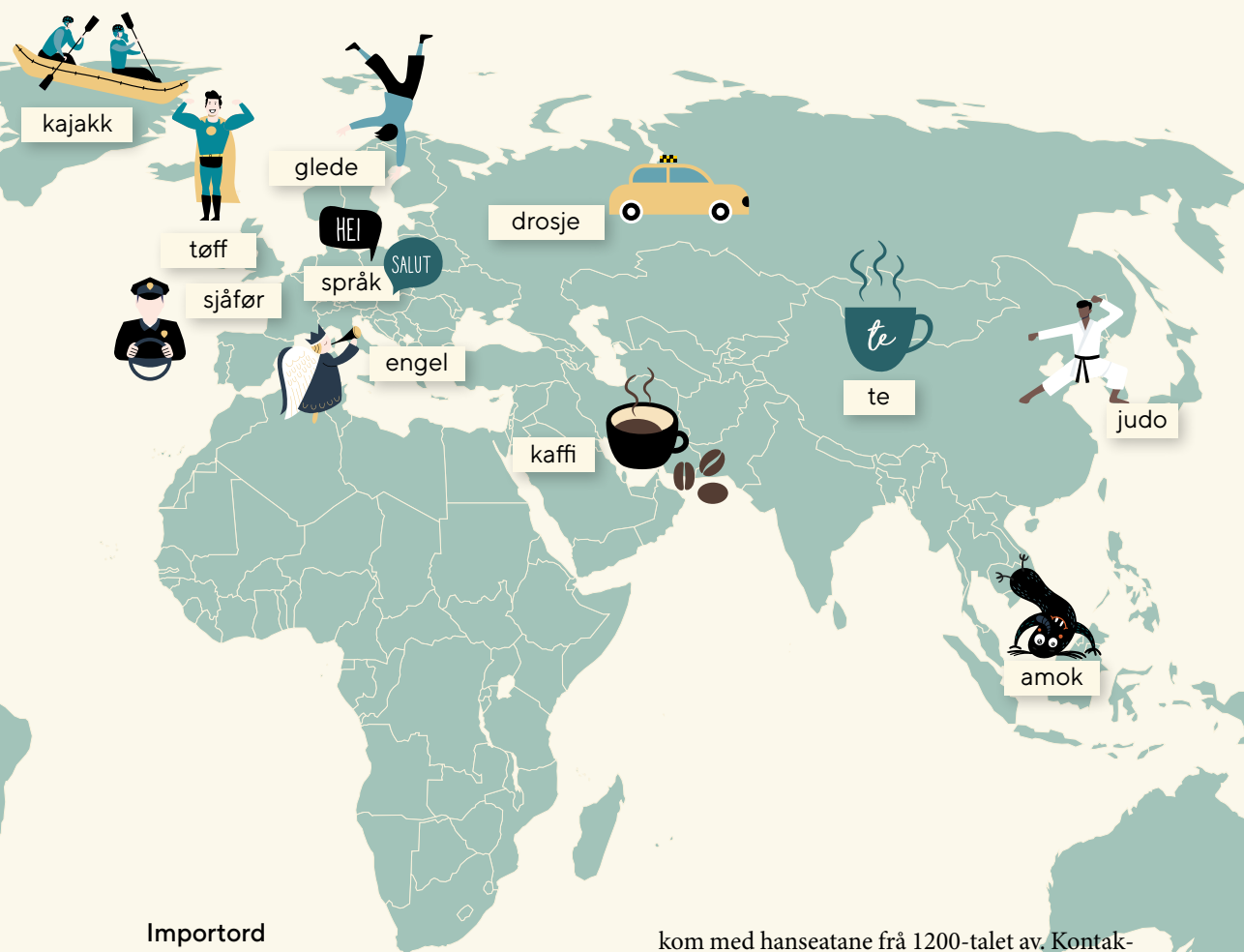
→ AV MARIT HOVDENAK

I våre dagar kan vi få nytt frå heile verda inn på ein skjerm. I språket lever eldgamle ord og nykommarar side om side. Språket er noko vi treng i det daglege, og samtidig ber det mykje historie i seg. Denne artikkelen er eit sveip gjennom etymologien, ordhistoria, for å gje eit inntrykk av korleis andre språk pregar norsk språk i dag.

Arveord

Arveorda er dei eldste orda vi har, dei er ned-arva frå eldre språksteg (urspråk). Mange av dei er viktige småord som pronomen, preposisjonar og talorda (*million* er ikkje arveord). Andre eldgamle ord er slektskapsorda *mor, far, søster* og *bror*. Det språklege arvegodset har vi felles med nabospråka våre. Det finst rett nok særnorske ord, som *klopp*. Mange fleire er fellesnordiske, t.d. *gammal, glede* og *køyre*. Andre igjen er felles for dei germanske språka: *veke, vinter, hus, hjarte* osv. Det er òg mange ord som er felles for (alle) indoeuropeiske språk. Slektskapsorda og talorda høyrer til dei.

Når pronomenet *eg* (*i, æ* osv.) liknar både latin *ego*, det engelske *I* og tyske *ich*, er det ikkje fordi vi har fått (eller lånt) pronomenet vårt frå desse språka. Det er fordi norsk, engelsk, tysk og latin har same opphavet riktig langt tilbake, i den same indoeuropeiske språkfamilien.

Importord

Det som ikkje er arvegods, kan kallast importord, med ei litt ny nemning som dekkjer både lånord og framandord. Lånorda kan verke like norske som arveorda både i uttale og skrivemåte, mens framandord er lite tilpassa norsk (t.d. engelsk *image*). Alt nokre få hundreår inn i vår tidsrekning (i urnordisk tid) fekk vi importord frå keltisk, mellom dei *embete* og *jarn*. Orda kom stort sett ikkje direkte frå keltarane, men gjennom eit eller fleire andre språk, som fransk, nederlandsk og engelsk. Tidleg ordimport frå latin i romersk tid er t.d. *brev*, *katt* og *sekk*. Med kristendommen fekk vi mange ord frå gresk og latin: *kyrkje*, *prest*, *kristen*, *messe*, *engel*, *djevel* ofl. Desse orda fekk vi alt i norrøn tid.

Den store importbølga av nytt ordstoff

«Med kristendommen fekk vi mange ord frå gresk og latin.»

kom med hanseatane frå 1200-talet av. Kontakten med handelsfolka frå Nord-Tyskland førte med seg store mengder nye ord, om sjøfart, handel, nye varer og skikkar. Desse lågtyske (og kalla nedertyske og plattyske) orda set i stor grad preg på språket vårt den dag i dag og utgjer bortimot 1/3 av orda i allmennspråket. Her er ein haug med slike ord: *arbeid*, *billeg*, *borgar*, *bruke*, *bukse*, *dregg*, *ekte*, *falsk*, *feil*, *frukost*, *gaffel*, *handel*, *kjøken*, *kopp*, *kort*, *makt*, *meieri*, *men*, *skomakar*, *skrive*, *smak*, *språk*, *straks*, *strikke*, *tenkje*, *vater*.

Lågtysk er nokså likt høgtysk og nederlandsk, og det er ikkje alltid lett å skilje dei frå kvarandre. *Herre* og *frue* er iallfall frå høgtysk. Dansk og svensk har i stor grad dei same lågtyske importorda som norsk har, mens det er heller lite av dei i islandsk.

«Orda frå fjerne land har nesten alltid komme til oss via andre språk.»

→ Opphavleg franske ord er m.a. *affære, avis, entrecôte, hotell, kjær, kupp, offiser, sjanse, sjåfør, sufflé, trist*. Frå latin og gresk har vi tusentals ord, mykje er fagord, men det er òg mange daglegord: *bibliotek, ekstra, elektronikk, individ, person, sentrum, økonomi*. Ikkje alt er gammalt, det blir stadig laga nye vitskapelege termar på nylatin av eksisterande ordmateriale: *cellulose, vaksine* osv.

Engelsk er den store kjelda til ordimport no og har vore det særleg etter andre verdskrigen. Ein del ord er noko eldre, og dei er gjerne godt tilpassa norsk: *boks, film, gjeng, jobb, kjeks, klubb, kutte, sjal, sjappe, sport, streik, tippe, trene, trikk*. Lista med nyare importord er bokstaveleg talt endelaus: *happening, jogge, lipgloss, seeding, sjekke, skåre, sponse, stress, takle, toff ...*

Andre språk har òg sett spor etter seg i norsk: svensk (*kjendis*) og dansk (i nyare tid: *moms*), samisk (*lavvo*), finsk (*sisu*), grønlandsk (*anorakk, kajakk*), russisk (*drosje*), italiensk (*bank, fiasko*), spansk (*gerilja, tortilla*), arabisk (*alkohol, kaffi, natron, siffer*), kinesisk (*te*) og japansk (*judo, tsunami*) osv.

Urfolksspråk på dei amerikanske kontinenta har forsynt oss med m.a. ord for mat: *potet, tomat*. Quechua, som er eit offisielt språk i Peru, har gjeve oss *guano, lama* og *pampas*. Heilt frå indonesisk (i landa Indonesia og

Malaysia) har vi fått ei god handfull ord. Det er både allmennord, som *passiar, amok* (gå amok) og *gongong*, og ord som viser til naturfenomen, varer osv. som skriv seg frå desse landa: *orangutang, sago, batik, sarong* ofl.

Orda frå fjerne land har nesten alltid komme til oss via andre språk, i nyare tid særleg engelsk, og gjennom fleire ledd. Det kan vere vanskeleg å etterspore opphavet til ord, særleg om dei kjem frå andre språkfamiliar enn den indoeuropeiske. Det er ikkje noko felt for amatørar.

Lurer du på kvar ord som *bagatell, banan, robot, safari, sauna, silo* og *tabu* kjem frå, kan du slå opp i ordbøker, t.d. på ordbok.uib.no. Det finst òg ein del etymologiske ordbøker, både strengt faglege og meir populære. ●

→ MARIT HOVDENAK har vore seniorrådgjevar i Språkrådet. Artikkelen er ein revidert versjon av språkspalta i Romsdals Budstikke 28. november 2020.

«Engelsk er den store kjelda til ordimport etter andre verdskrigen.»

Når et ord er ført opp i denne spalten, betyr det bare at vi har registrert at det er i bruk. Det betyr ikke at Språkrådet går god for ordet.

løftkavalkade *Brexit-deadline brutt seks ganger. [...] Sjette utsettelse. 12. desember. Boris Johnson og De konservative vinner en brakseier ved valget. I januar får han reforhandlet avtalen - igjen. En gryteklar avtale, skrøt han. Det skulle bli en lett match. Men slik gikk det ikke. Så startet Boris Johnsons løftkavalkade. Som han brøt. Hvis det ikke var noen avtale innen 15. juni, ville Johnson forlate forhandlingsbordet og gå. Johnson ble.*

Aftenposten 20.12.2020

pekebuffet *Strengt smitteverntiltak fører til at de fleste hotellene har fjernet frokostbuffetene og i stedet erstatter dem med å la carte-retter, ferdige frokosttallerkener eller frokostposer. - Nordmenn er kanskje de som er mest opptatt av hotellfrokost i hele verden, så dette er en utfordring for oss, vedgår hotelldirektør Erik Taraldsen ved Thon Hotel Lofoten. [...] Nå tror jeg vi har landet på en god alternativ løsning: pekebuffet, sier Taraldsen. - Gjestene peker på det de vil ha, og servitørene plukker maten på en tallerken for dem. Dette gjelder uansett om det er pålegg, varmmat, grønnsaker eller frukt.*

dn.no 24.5.2020

villsmitte *Kommunedirektør Rune Hovde skildrer det som absurd då dei fekk prøvesvara for dei første som vart testa for korona i Stryn. [...] - Det var sju ein mistenkte for å vere smitta. Vi hadde god kontroll på seks av dei, men den sjuande personen hadde vore i fritt omløp i ei heil veke. Hadde den vore smitta,*

hadde vi nok vore den hardast råka kommunen og hatt såkalla villsmitte. Det førte difor til jubel då vi fekk vite at det var dei seks. Absurd, men likevel.

Fjordingen 4.4.2020

virusfornekter *Knappt noe land har så stor sosial ulikhet som Nigeria, noe som ikke akkurat borger for tillit til myndighetene. På toppen av dette kommer tørke i nord og flomfare i det store Nigerdeltaet, som også er en økologisk slagmark etter oljeselskapenes herjinger gjennom mange tiår. Det hjelper heller ikke at predikanter fra pinsebevegelser og andre religiøse samfunn, som har enorm innflytelse i landet, er virusfornektere, sprer konspirasjoner og advarer mot alle andre tiltak enn bønn.*

Klassekampen 26.5.2020

jamenisme *Sommar-OL 2020 skulle ha gått av stabelen i Tokyo. No ligg evenementet i staden i koronadvale i minst eitt år. I staden har vi fått olympiske sommarleikar i «jamenisme» eller «whataboutism» som dei kallar det dei som sverger til utanskjærsk. Der tevlar dei i idrettsgreiner som fornektning, bortforklaring, bagatellisering, utanomsnakk og omskriving med to do. [...] Framtidsoptimismen min treng ei energiinnsprøyting att. Det kan ho få om ein eller annan kan gripe mikrofonen og erklære sommar-OL i jamenisme 2020 for avslutta.*

Dagbladet 9.7.2020

NÅR DØVE OG TUNGHØRTE BARN samles for å lære tegnspråk, bor de på internat drevet av Statped. Her får de mulighet til å bruke språket de lærer i timene, i et miljø hvor nedsatt hørsel ikke er noe problem. Fra nyttår legges internatene ned, og barna sjekker inn på hotell. Mange gruer seg nå til at felleskjøkken erstattes av hotellrestaurant. Vi er sjokkert over at man med et pennestrøk fjerner et så viktig språkmiljø.

→ Torill Ringsø, Jessica B. Hansen, Pernille Hansen, Anne Dahl, Kjersti Faldet Listhaug, språkforskere, i Aftenposten

- EIN ANNAN TENDENS VI SER, er at ein hentar kjende ord frå det etablerte ordtilfanget og gir dei ei ny mening. Som dugnadsomgrepet, som vart viktig i styresmaktetoretikken for å stoppe smitten. [...] «Meteren» har vorte til ein slags Skybert – ein venn ein har med seg rundt, og som skal fylle det tomme setet ved sida av ein for å hindre smitte. [...] Og før pandemien trur eg ingen ville tenkt at definisjonen på ein nærkontakt var ein du har vore mindre enn to meter unna i mein enn eit kvarter.

→ Åse Wetås, direktør i Språkrådet, til Nynorsk pressekontor

MANGE ER SKEPTISKE til å finne norske avlørserord for engelske faguttrykk. Ofte hører vi argumenter som «alle i fagmiljøet bruker det engelske ordet» og «mange ord på engelsk lar seg ikke oversette til norsk». Vår erfaring er oftere det motsatte. Dersom man finner fram til gode norske fagord, og kommer tidlig til, er sjansene gode for at avlørserordet blir tatt i bruk.

→ professor Erlend Hem og professor Petter Gjersvik, i Tidsskrift for Den norske legeförening

DET ER IKKE ENKELT å få til et klart, informativt og entydig språk i en digital tjeneste. Det er krevende å jobbe bevisst med språkføringen og samtidig utvikle funksjonaliteten, men det lønner seg. Man slipper å oppleve at den siste brukertesten avdekker svakheter som det er for seint å gjøre noe med. Klart språk er ikke noe man legger på til slutt, før man serverer tjenesten. Språk er grunnstoff, ikke glasur.

→ Åse Wetås, direktør i Språkrådet, i Computerworld

SOM KVOTEFLYKTNING SYNES Ali Mohammed det er vanskelig å forstå norske ord og uttrykk. Han tenkte mye på hva det egentlig betyr «å hoppe etter Wirkola», «ta det helt piano» og «å snakke rett fra levra»? Nå har han samlet alle uttrykkene i en bok. [...] – Som ny i Norge og i tillegg veldig opptatt av å ikke spise gris, ble jeg forvirret da folk plutselig sa at jeg har «griseflaks». Jeg klarte ikke å sette utsagnet i kontekst, sier Ali Mohammed.

→ nrk.no

«JEG HAR ET FORSLAG, felles, til alle avisredaksjoner: Vi har nå lest om så mange «sjokk», både sjokk i seg selv og sjokk-foran-andre-ord, at vi trenger en pause. Det er snart ingen ting som sjokkerer, sjokk har fått permanent sjokk – og bør avgå med døden. I det minste en stund», skrev VG-journalist Knut Espen Svegaarden på Twitter ved månedsskiftet.

→ journalisten.no

Har du et
språkspørsmål,
kan du sende en
e-post til:
sporsmal@sprakradet.no

SPØRSMÅL: Det ser ut til at både sykdommer, folk og materialer nå kalles *smittsomme*. Bør det ikke være mer nyansert?

SVAR: Ordet *smittsom* er smittomt, og det er ikke så rart, for det forenkler språket uten at det blir uforståelig. Men vi tilrår en mer nyansert ordbruk.

Substantivet **smitte** brukes blant annet om det stoffet som forårsaker sykdom og kan overføres, f.eks. bakterier og virus. Også *overføringen* av smittestoffet kalles *smitte*. Her er det tilhørende «adjektivsystemet»:

- Sykdommer kan være **smittsomme**.
- Folk, dyr og andre organismer kan være **smittet** og dermed være **smittebærere/smittebærende** (friske eller syke).
- Organismer og gjenstander med smittestoff i eller på seg kan være **smitteførende**.
- Hvis risikoen er i fokus, kan det meste betegnes som mer eller mindre **smittefarlig**. (Dette ordet brukes sjeldnere om selve sykdommen.)

Det er mye vakling og overlapping i bruken av *smittebærende* og *smitteførende*. En av grunnene er at *smittebærer* (og *smittebærende*) til dels har blitt brukt spesifikt om *friske* smittebærere, slik at vi har hatt bruk for et videre begrep i tillegg (*smitteførende*). I dag brukes *smittebærer* likevel i den vide betydningen, slik at man skiller mellom syke og friske smittebærere. En *smittebærer* er forresten ikke nødvendigvis *smitteførende* i betydningen 'smitteoverførende'.

I smittevernloven er *smittefarlig* brukt om materialer, mens *smitteførende* glimrer med sitt fravær. Til gjengjeld finnes det en forskrift om forbud mot innførsel av dyr og *smitteførende* gjenstander.

Vi anbefaler inndelingen i punktlista ovenfor, selv om systemet nok aldri har vært helt vannrett. Her er adjektivet **smittsom** altså reservert for sykdommer.

SPØRSMÅL: Hva ligger i ordet *innen*? Omfatter «innen torsdag» også torsdag, eller går grensa natt til torsdag klokka 00.00?

→

→ **SVAR:** Hele dagen som blir nevnt, bør være medregnet, men man kan ikke stole på at det er ment slik! Man bør derfor velge andre formuleringer når man skriver selv.

Når ordet etter *innen* betegner et tidspunkt, for eksempel *torsdag klokka 12*, er det grei skuring. Da betyr det det samme som *seinst* og *før*.

Når ordet etter *innen* betegner et tidsrom, som en dag eller et år, kan det være uklart hva som er ment: *før* eller *seinst*. Disse to nærsynonymene skiller lag når det er tale om tidsrom! Råd: Velg *før* eller *seinst* i stedet, eller sett et tidspunkt som frist.

Det er særlig frister satt til den første i måneden (eller uka) som skaper tvil. Det er ikke rart om *innen 1. juni* tolkes som 'før utgangen av mai'. *Innen + årstall* kan også være vanskelig å tolke – om man ikke alt er inne i det aktuelle året.

Hvis selve utsagnet åpner et tidsrom, som «innen to timer» (altså regnet fra nå), er det likevel greit å bruke *innen*.

SPØRSMÅL: Kan ein bruka ordet *både* om meir enn to ting, altså til dømes *både Ole, Dole, Doffen og Donald*?

SVAR: Ja, det kan ein heilt trygt gjera.

Det går nok ei diffus grense ein stad, kanskje meir estetisk enn grammatisk, men ein merkar gjerne når ein har trødd over grensa.

Både er i slekt med *begge* og *båe*, og i rettskrivingsordbøkene (per januar 2021) står det at *både* «eigentleg» tyder *begge*, så det er ikkje rart om folk lurer. Men formelen **både a, b og c** er innarbeidd for lenge sidan, sjå til dømes dette friske dømet frå avisa *Den Constitutionelle* frå 1840:

Skaf mig et Par hundrede tusinde fcs., og imorgen skal, saasandt jeg lever, baade Kongen, Dronningen, de Deputerede, Pairene, Ministrene og hele Butiken være Fanden i Vold.

Altså *både a, b, c, d, e og f*.

Ein litt annan formel er **både a og b og c**. Det er ikkje opplagt at dette er eit døme på bruk av *både* om meir enn to ting, for det kan òg stå for **|både a og b| pluss c**. I dette Kinck-sitatet frå *Det Norske Akademis ordbok* har *både* uklår rekkjevidd: «de rendte paa baade bryggetrapp og kaier og andet helvetesskap». Men det spelar altså inga rolle. I alle tilfelle er det innanfor.

SPØRSMÅL: Har dere noen synspunkter på tegnbruk etter retoriske spørsmål?

SVAR: Hvis spørsmålet har den minste karakter av utbrudd, kan du trygt bruke utropstegn. Det er hovedregelen for retoriske spørsmål. Men du kan også følge språkfølelsen din og sette spørsmålstegn der du finner det mest naturlig.

Her er noen eksempler på retoriske spørsmål som man med fordel kan sette utropstegn etter:

- Kan du være så vennlig å fjerne hånden din fra låret mitt!
- Hvordan er dette mulig!
- Hvor lenge var Adam i paradisi!

Man kan altså skille mellom *Ikke sant?* (mer eller mindre oppriktig spørsmål eller bønn om stadfesting) og det bekreftende og entusiastiske *Ikke sant!* (nyere kortvariant av *Ja, ikke sant!*).

Om Språkrådet

Språkrådet arbeider for å styrke det norske språket og språkmangfoldet i landet. Språkrådet er statens fagorgan i språkspørsmål og følger opp den norske språkpolitikken på oppdrag fra Kulturdepartementet.

Dette gjør Språkrådet

- Språkrådet samarbeider med offentlige og private aktører om språkpolitiske tiltak, blant annet om klarspråk i det offentlige og i næringslivet; fagspråk, terminologi og formidling på norsk; fordeling av nynorsk og bokmål i staten og norskspråklig teknologi. Vi arbeider for at språkkopplæringen skal bygge på språkpolitikken. Vi fører tilsyn med målloven og gir råd om stedsnavn.
- Språkrådet gir råd og formidler kunnskap om språk, språkbuk og språkarbeid. Rådgivning på nett, nettordbøker, kurs, seminarer og publikasjoner er viktige verktøy i dette arbeidet. Vi forvalter rettskrivningen i nynorsk og bokmål og følger med på hvordan språket utvikler seg. Vi godkjenner norske ordbøker og ordlister til bruk i skolen.
- Språkrådet fremmer norsk tegnspråk og de nasjonale minoritetsspråkene kvensk, romani og romanes og samarbeider med språkbrukergruppene. Vi samarbeider med språkinstitusjoner i andre land, blant annet om å sikre nabospråkforståelse i Norden.
- Språkrådet deler ut Språkprisen for fremragende bruk av norsk i sakprosa og andre priser og stipend. Vi arrangerer den årlige Språkdagen for å sette søkelys på språk og språkbruk i samfunnet.

Hovedmålene for Språkrådets arbeid

- Styrke norsk språks status og bruk på utsatte samfunnsområder
- Fremme norsk som et godt og velfungerende kultur- og bruksspråk
- Ivareta det språklige mangfoldet og språkbrukernes interesser

Direktøren leder Språkrådets sekretariat, som blant annet har tre språkfaglige seksjoner. Styret i Språkrådet er utnevnt av Kulturdepartementet. Språkrådet har fire fagråd med språkkyndige og språkengasjerte personer fra hele samfunnet.

www.spraakradet.no
facebook.com/Sprakradet.NO
twitter.com/spraakradet

Postboks 1573 Vika
0032 OSLO

TELEFON: 22 54 19 50

ANSVARLIG REDAKTØR:
Åse Wetås

REDAKTØR:
Erlend Lønnum
erlend.lonnum@sprakradet.no

JOURNALIST:
Sigrid Sørungård Botheim
sigrid.botheim@sprakradet.no

**ABONNEMENT OG
ADRESSEENDRING:**
bestilling@sprakradet.no

Signerte artikler fra
eksterne skribenter står
for forfatterens syn.

Ettertrykk tillatt når
kilden er oppgitt.

OPPLAG: 10 400

Tekstene i dette nummeret
fins også på internett:
www.spraakradet.no/spraknytt

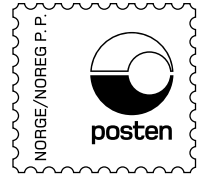
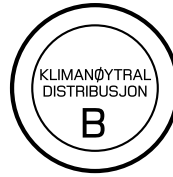
Fire nummer i året
Redaksjonen avsluttet
25.2.2020

LAYOUT: Anagram Design
hei@anagramdesign.no
TRYKK: Kai Hansen Trykkeri

ISSN 0333-3825

Forsideillustrasjon:
Foto: Anders Minge /
NTB scanpix

Språkrådet

Returadresse:
Språkrådet
Postboks 1573 Vika
0118 OSLO

Historia bak

JUVELER I SPRÅKET

En *juvel* er en slipt edelstein eller, i overført betydning, en dyrebar gjenstand. Ordet kommer muligens av middelalderlatin *jocale* 'smykke, leketøy', som igjen har rot i latin *jocus* 'moro'. Læren om edelsteiner heter *gemmologi*, jf. latin *gemma* 'juvel' (opprinnelig 'knopp, skudd').

Vi smykker baksiden med navneopphavet til noen av våre edleste steiner:

EDELSTEIN	OPPHAV
ametyst	gammelgresk <i>amethystos</i> 'middel mot beruselse'
diamant	trolig omdanning av latin <i>adamas</i> 'hardt metall', av gresk <i>adamas</i> 'utemmelig'
granat	latin <i>granatum</i> 'kornete, kjernerik', senere 'mørkerød' (pga. granateplefrøenes farge)
lapislasuli	middelalderlatin <i>lapis</i> 'stein' + <i>lazulum</i> 'asurblå', fra persisk via arabisk
onyks	gammelgresk <i>onyx</i> 'negl', pga. fargelikheten mellom steinen og en fingernegl
opal	trolig gammelgresk <i>opallios</i> , av et ord for '(edel)stein' lånt fra sanskrit <i>upala</i>
rubin	middelalderlatin <i>rubinus lapis</i> 'rød stein', jf. latin <i>rubeus</i> 'rød'
smaragd	gammelgresk <i>smaragdōs</i> , trolig fra sanskrit <i>marakta</i> 'smaragd' eller semittisk <i>baraq</i> 'lyse'
turkis	gammelfransk (<i>pierre</i>) <i>turquoise</i> 'tyrkisk (stein)'

Mange edelsteiner har fått navn etter den flotte fargen.